

A tropical beach scene at sunset. The sky is a mix of blue and orange, with the sun low on the horizon. In the foreground, the dark silhouettes of palm trees frame the top and left sides. In the middle ground, a traditional outrigger boat is on the beach, with two people standing on it. The ocean is visible in the background, with a mountain range on the horizon.

INSIGHT GUIDES

BALI & LOMBOK

Ter introductie

Bali is nog altijd een van de mooiste eilanden ter wereld: magisch, verleidelijk, hypnotiserend en betoverend. Alle clichés die de reiswereld rijk is, zijn al eens gebruikt om Bali te beschrijven. Dat is ook niet verwonderlijk, want voor zo'n klein eiland biedt Bali een verbluffende variatie – van de drukte van Kuta, Legian of Seminyak tot de vredige tempels van de oude koninkrijken Bangli en Gianyar. En als u toch in de buurt bent: vergeet niet een bezoek te brengen aan buureiland Lombok, dat nog meer dan Bali de sfeer van een tropisch eiland ademt.

Hoe gebruikt u dit boek?

Deze gids is met zorg samengesteld en voert u niet alleen langs alle bezienswaardigheden, maar geeft ook een indruk van het dagelijks leven en de cultuur van de eilanden.

- Het boek opent met *Het beste van Bali en Lombok*: de mooiste tempels en oudheden, de schitterendste stranden, adembenemende vergezichten en nog veel meer; dit alles om u te helpen bij het maken van uw keuzes.
- Om Bali te kunnen begrijpen, is het nodig dat u iets weet over de geschiedenis, de bevolking en de cultuur. In de eerste hoofdstukken van deze gids komen al deze facetten aan de orde en wordt tevens aandacht besteed aan de Balinese keuken.

- In het gedeelte *Reizen door Bali en Lombok* leest u alles over de bezienswaardigheden en activiteiten per district. Bij de belangrijkste staan in de tekst cijfers of letters die corresponderen met de bijbehorende kaart of plattegrond. Aan het begin van elk nieuw hoofdstuk wordt vermeld waar u de betreffende kaart kunt vinden.
- Bepaalde onderwerpen worden nog wat uitgebreider belicht; deze worden in de inhoudsopgave aangeduid met (Thema) en (Wetenswaard).
- Het gedeelte *Reisinformatie* biedt praktische informatie over onder andere vervoer, activiteiten, gezondheid, klimaat, winkelen, veiligheid, taal en nog veel meer.

De medewerkers

Deze nieuwe editie kwam tot stand onder leiding van **Tom Fleming**, **Malgorzata Anczewska** en **Francis Dorai**.

De gids, die voortbouwt op eerder verschenen edities, is bijgewerkt door **Rachel Lovelock**, die in 1998 het Engelse zakenleven verruilde voor een bestaan als freelance-schrijfster op Bali, het eiland van haar dromen. Sindsdien heeft ze tal van artikelen geschreven voor tijdschriften, reisgidsen en websites. U kunt meer lezen over haar reizen op haar blog www.indiestravelwriter.com.

Deze Nederlandstalige editie is onder verantwoordelijkheid van uitgeverij TreeBooks tot stand gekomen en zal u helpen Bali en Lombok te ontdekken.

Wij wensen u veel lees- en kijkplezier en een goede reis.

De uitgever.

Inhoud

Inleiding

Het beste van Bali en Lombok.....	6
Bali	19
De bevolking.....	21
De natuur	26

Geschiedenis en karakteristieken

Belangrijke data.....	32
Vorstendommen en kolonialisme... ..	35
📍 Chinese invloeden op Bali	45
Religie en rituelen.....	49
📍 De crematieceremonie	55
📍 Religieuze feesten	56
De Balinese keuken	59
📍 Uit eten.....	63
Uitvoerende kunsten.....	65
📍 Gamelan.....	71
Kunst en kunstnijverheid.....	73
📍 Voor goden en geesten	78
Buitenactiviteiten	81
Architectuur	87

Reizen door Bali

BALI	99
📍 Zuid-Bali	103
📍 Strandactiviteiten.....	120
📍 Ubud en omgeving	123
📍 Wandelingen rond Ubud	136
📍 De Gunung Batur en omgeving	146
📍 Oost-Bali	151
📍 De waterparken van Oost-Bali.....	166
📍 Noord-Bali	169
📍 West-Bali.....	179
📍 Het district Tabanan.....	187

Reizen door Lombok

LOMBOK	197
📍 West-Lombok.....	199
📍 De Gili-eilanden	209
📍 Noord- en Oost-Lombok.....	213
📍 Centraal- en Zuid-Lombok.....	219

Reisinformatie

Vervoer Bali.....	226
Vervoer Lombok.....	230
Praktische informatie	232
Taal.....	245
Lezenswaard	248

Voor een volledige inhoudsopgave van de Reisinformatie zie pagina 225.

Fotoverantwoording.....	249
Colofon	250
Register.....	251

Kaarten

Bali	100
Zuid-Bali	104
Denpasar.....	106
Sanur.....	110
Nusa Dua en Tanjung Benoa	112
De baai van Kuta	116
Ubud en omgeving	124
Centraal-Ubud	130
De Gunung Batur	147
Oost-Bali	152
Noord-Bali	170
West-Bali	180
Het district Tabanan.....	188
Lombok	200

*Voorflap Bali
Achterflap Lombok*

HET BESTE VAN BALI EN LOMBOK: TOPBEZIENSWAARDIGHEDEN

△ **Surfen.** Bali en Lombok zijn iconische vrije surfplaatsen. Echte pro's zoeken de buitenste riffen van Bukit Badung op; en de zuidkust in Lombok. Voor beginners zijn de lagunes ideaal. *Zie blz. 82.*

▽ **Odalan.** Vrijwel elke dag vindt er ergens op Bali wel een *odalan* (tempelfestival) plaats – een ideale gelegenheid om kennis te maken met het religieuze leven van de Balinezen. *Zie blz. 56.*

△ **Gili Trawangan.** Het vlak voor de noordwestkust van Lombok gelegen Gili Trawangan heeft schitterende stranden met wit, poederachtig zand. De levendige bars en restaurants zorgen bovendien voor een feestelijke sfeer. *Zie blz. 211.*

△ **Jatiluwi, Bali.** Bij dit dorp kunt u genieten van prachtige uitzichten op sawa's en bergen. *Zie blz. 193.*

△ **Dansen.** De spectaculairste dans van Bali, *kecak*, wordt alleen door mannen opgevoerd. *Zie blz. 68.*

△ **Gunung Kawi, Bali.** In de rotswanden van een schilderachtig rivierdal zijn imposante schrijnen en meditatienissen uitgehouwen. *Zie blz. 144.*

▽ **Keramiek.** Het beste aardewerk van Lombok komt uit Banyumelek en Penujak. *Zie blz. 203, 220.*

△ **Penelokan, Bali.** Bij Penelokan hebt u een onvergetelijk uitzicht op de actieve vulkaan Gunung Batur en het kratermeer Danau Batur. *Zie blz. 146.*

△ **Wandelen.** Op Lombok mag u de watervallen en oerbossen van het Nationaal Park Rinjani niet missen. *Zie blz. 215.*

▷ **Duiken.** Geliefd zijn Tulamben in het oosten, Pulau Menjangan in het noordwesten en de Gili-eilanden voor de kust van Lombok, waar ook goede snorkelmogelijkheden zijn. *Zie blz. 81.*

Een merkwaardig naar fietsen verwijzend reliëf, bij Pura Maduwe Karang.

BALI

Bali wordt vanwege zijn schitterende natuur en unieke cultuur wel een paradijs genoemd. Hoewel sommige plaatsen erg toeristisch zijn, is het nog altijd mogelijk om buiten de gebaande paden te reizen.

Detail van houtsnijwerk in een deur, Ubud.

Een machtige priester wilde zijn ongehoorzame zoon in permanente ballingschap houden; door met zijn stok een geul te trekken over de landengte tussen het huidige Java en Bali zorgde hij ervoor dat de zoon niet terug kon naar Java. De geul liep vol water en zo werden beide eilanden van elkaar gescheiden. Deze mythe bevat een kern van waarheid, want de eilanden waren in de laatste ijstijd nog met elkaar verbonden.

Voor Balinezen zijn de bergen de bron van al het leven - ze geloven dat daar de goden wonen. De lava van vulkaanuitbarstingen heeft vruchtbare gronden opgeleverd die van water worden voorzien door in de bergen ontspringende rivieren. Ten noorden van het ruige, van oost naar west lopende gebergte ligt een vruchtbare kuststrook, ten zuiden daarvan bevinden zich uitgestrekte stranden en rijstbouwgebieden; dit is het meest toeristische gedeelte van Bali. De steile hellingen van de centrale hooglanden zijn bezaaid met kleine boerenbedrijfjes; een deel van het dunbevolkte westen wordt in beslag genomen door een nationaal park en langs de oostkust liggen sawa's, vissers- en zoutwinnersdorpjes.

De Austronesische Balinezen zijn etnisch en taalkundig verwant aan de Maleiers en Polynesiërs en hebben zich vermengd met Indiërs, Chinezen en Arabieren die ooit handel dreven met het eiland of zich er vestigden. Het door de Indiërs geïntroduceerde boeddhisme en hindoeïsme versmolten met lokale geloofstradities als animisme en voorouderverering. Aan het bijna duizend jaar durende gezag van de Balinese aristocratie kwam begin 20e eeuw een eind toen de Nederlanders het eiland veroverden.

Sindsdien trekken de natuurlijke schoonheid en dynamische cultuur van Bali enorme aantallen bezoekers. Steeds meer mensen beginnen zich echter zorgen te maken over de toekomst van het eiland. De aantasting van het milieu en de inadequate infrastructuur zijn niet over het hoofd te zien. Gelukkig zijn er nog mooie en rustige locaties, maar daarvoor moet u het zuiden mijden en buiten de gebaande paden treden. Dankzij de hechte, op religie, familie en gemeenschap gebaseerde banden weet de bevolking vrij goed weerstand te bieden aan de negatieve aspecten van het toerisme.

Balineze Kecak-dans in de Taman Kaja-tempel.

BELANGRIJKE DATA

Jonge Balinese vrouw rond 1940.

Prehistorie

2500- 1500 v.Chr.

Migranten uit Zuid-China en Zuidoost-Azië bereiken de archipel en vermengen zich met de inheemse bevolking.

500 v.Chr.-300 n. Chr.

Bronscultuur op Bali.

Indiase invloeden

78 n.Chr.

Indiase invloeden bereiken de Indonesische archipel.

400

Hindoe koninkrijken op West-Java en Oost-Kalimantan.

670

Chinese pelgrim bezoekt boeddhistisch Bali.

882-914

Boeddhistische dynastie laat inscripties in brons na in het Oudbalinees.

910

Centraal-Java wordt politiek centrum; opkomst boeddhistische rijken op Bali.

Javaanse invloeden

989

Huwelijk boeddhistische Balinese koning met hindoeïstische Javaanse prinses leidt tot verbond.

1011

Airlangga bestijgt de troon op Java; zijn broer Anak Wungsu regeert over Bali.

1049

Burgeroorlog op Java; Bali wordt onafhankelijk.

13e-15e eeuw

Islamitische sultanaten in Sumatra en Maleisië beheersen de handel.

1284

Het vorstendom Singasari verovert Bali.

1292

Kublai Khan valt Singasari aan; Bali wordt opnieuw onafhankelijk.

1293

Stichting koninkrijk Majapahit.

1343

Majapahit valt Bali binnen.

1383

Stichting vorstendom Gelgel.

Begin 16e eeuw

De islam bereikt Java; hindoeïstische priesters, adel en ambachtsslui wijken uit naar Gelgel; Gouden Eeuw op Bali.

1515-1528

Ondergang van het koninkrijk Majapahit; Bali wordt weer onafhankelijk.

De koloniale tijd

1596

Hollandse schepen doen Java, en een jaar later Bali aan.

1602

Oprichting van de VOC.

1641

De VOC neemt de handel in de regio over.

1651

Burgeroorlog op Bali: val van Gelgel.

1700

Bali valt uiteen in tal van vorstendommen, die tot op Oost-Java en Lombok reiken.

1799

De VOC gaat failliet door de kostbare oorlogen tegen Javaanse sultanaten; de Nederlandse regering bestuurt de archipel als een kolonie.

1811-1816

Engelse heerschappij onder Stamford Raffles. Na de Napoleontische Oorlogen wordt de kolonie weer aan Nederland overgedragen.

1839

De Deense koopman Mads Lange opent een handelshaven bij Kuta.

1849

De Nederlanders veroveren Noord-Bali.

1894-1896

De Karangasem-dynastie op Lombok en Oost-Bali onderwerpt zich aan de Nederlanders.

1898

Het bedreigde vorstendom Gianyar op Zuid-Bali krijgt Nederlandse bescherming.

1906-1908

De Nederlanders verslaan de koninklijke families van Badung, Tabanan en Klungkung.

1917

Zware aardbeving op Bali.

Tweede Wereldoorlog en onafhankelijkheid

1942-1945

Japanse bezetting tijdens WO II. Op 17 augustus 1945 wordt de Republiek Indonesië uitgeroepen.

1945-1949

De Nederlanders stichten de deelstaat Oost-Indonesië. Na de onafhankelijkheidsoorlog erkennen de VN de Republiek Indonesië; Bali wordt een provincie.

1963

Duizenden doden na grote eruptie van de vulkaan Gunung Agung.

1965

Bloedbad na een mislukte, vermeend communistische coup: 500.000 doden, meer dan 100.000 op Bali.

1966

Generaal Suharto volgt Sukarno op als president.

1970-1971

Bali trekt ruim 15.000 bezoekers. Presentatie van een overheidsplan voor massatoerisme.

1976

Bali trekt bijna 500.000 toeristen.

1986

Opening luxe resorts in Nusa Dua.

1997

De economische crisis in Azië treft Indonesië hard.

1998

Bij rellen in Jakarta vallen meer dan 500 doden; president Suharto treedt af.

1999

Rellen nadat Megawati Sukarnoputri niet tot president is verkozen. Veel bezoekers en bewoners van andere eilanden wijken uit naar Bali om aan conflicten te ontkomen.

2001

President Abdurrahman Wahid wordt beschuldigd van corruptie en moet aftreden; Megawati volgt hem op.

2002

Ruim 200 doden bij aanslagen in Kuta.

2004

Susilo Bambang Yudhoyono volgt Megawati op. Een aardbeving met schaalgrootte

6,5 en een tsunami bereiken zelfs de Maldiven en eisen 230.000 levens.

2005

Drie zelfmoordaanslagen in Kuta en Jimbaran: 20 doden.

2014

Joko Widodo wordt gekozen tot nieuwe president.

2015

Lombok behaalt een recordbrekend aantal van 1,9 miljoen toeristen.

2016

Een recordaantal van 4,9 miljoen toeristen bezoekt Bali. Een zware aardbeving doodt honderden mensen in de provincie Aceh op Sumatra.

2017

Meer dan 100.000 mensen worden geëvacueerd vanwege de uitbarsting van de Gunung Agung.

2018

Aardbevingen in Noord-Lombok leiden tot 600 doden en duizenden gewonden. Bali telt 15,8 miljoen toeristen.

Joko Widodo tijdens zijn verkiezingscampagne, maart 2019.

VORSTENDOMMEN EN KOLONIALISME

Ondanks de eeuwenlange Indiase, Javaanse en koloniale Nederlandse invloeden heeft Bali een sterk gevoel van eigenwaarde en identiteit ontwikkeld. Hoewel dit unieke eiland veel rampen en oorlogen heeft meegemaakt, ziet het de toekomst vol vertrouwen tegemoet.

Fossiele resten wijzen erop dat de voorouders van de hedendaagse Balinezen Austronesische jagers en verzamelaars waren, die ruim 5000 jaar geleden vanuit Noordoost-Azië naar de archipel begonnen te trekken. Ze hadden handelscontacten met eilanden in Zuidoost-Azië en leerden nieuwe technieken, zoals brons gieten. Al in de 3e eeuw v.Chr. konden de Balinezen prachtige bronzen keteltrommels maken. Rond het begin van onze jaartelling werden handelsbetrekkingen met India aangegaan, en 500 jaar later met China.

Hoe de maatschappij van de prehistorische Balinezen er precies heeft uitgezien zullen we waarschijnlijk nooit te weten komen. De verschillende manieren van begraven – in kruiken, zonder doods-kist of in een (soms met maskers en menselijke figuren versierde) sarcofaag – doen vermoeden dat er een zekere maatschappelijke hiërarchie bestond.

Grafgiften – zoals sieraden, werktuigen en aardewerk – van de prehistorische Balinezen duiden op een geloof in het hiernamaals.

De enige andere overblijfselen die deze prehistorische mensen hebben nagelaten zijn megalithische, terrasvormige bouwwerken, stenen zitplaatsen en menhirs. Vele daarvan worden nog altijd gebruikt voor de verering van de goden en voorouders. De religie en samenleving van de Bali Aga, de tot voor kort geïsoleerd levende oorspronkelijke Balinezen (zie blz. 21 en 22), gaan mogelijk terug tot de prehistorische Balinese maatschappij.

Prehistorische resten in het Museum Situs Purbakala.

Indiase invloeden

De eerste Balinese heersers namen bepaalde religieuze en bestuurlijke gebruiken die hun oorsprong vonden in India over om hun status en macht te vergroten. Belangrijk was het geloof in een god-koning, een incarnatie op aarde die via een hiërarchie van priesters geestelijke en politieke macht uitoefende. Het rijk zou voorspoed kennen zolang de koning zich aan de wetten van de goden hield. Hoewel de maatschappelijke, theologische en politieke modellen afkomstig waren uit India, pasten de Balinezen deze aan hun eigen behoeften aan en hielden ze veel van hun eigen inheemse gebruiken in stand. Zo werden zowel Indiase goden als de geesten van voorouders vereerd.

UITVOERENDE KUNSTEN

Sommige Balinese vormen van dans en toneel zijn puur bedoeld als amusement, andere hebben een functie in tempelceremonies. Enkele dansen, die worden uitgevoerd voor de goden, demonen en gewone stervelingen, worden gekenmerkt door bezetenheid en trance.

Bij religieuze ceremonies wordt met dans, toneel, poppenspel en muziek zowel het goddelijke als het menselijke publiek vermaakt. De uitvoerenden zijn dikwijls door geesten bezeten en raken in trance om boze krachten te verdrijven. In de afgelopen eeuw hebben zich tal van nieuwe dans- en toneelvormen ontwikkeld. De meeste hebben een religieuze achtergrond, maar zijn aangepast aan wereldse situaties, zoals voorstellingen die speciaal voor toeristen worden opgevoerd.

De dansen worden vaak gekenmerkt door subtiele, beheerste gebaren en een onbeweeglijk, maskerachtig gelaat met starende ogen en gesloten lippen. Armen en benen vormen bepaalde voorgeschreven hoeken en het hoofd wordt ingetrokken zodat de nek lijkt te verdwijnen. Soms zijn de dansen beweeglijker (zo verbeelden fladderende handen een vliegende vogel), krijgen de ogen meer uitdrukking en

De *barong*- en *rangda*-dans heeft tot doel om zwarte magie te neutraliseren. De dans, die zorgvuldige voorbereidingen vergt, moet een evenwicht bewerkstelligen tussen goed (*barong*) en kwaad (*rangda*).

worden de bewegingen schokkeriger, soms provocerend of ronduit erotisch.

Sanghyang

Een van de boeiendste Balinese dansen is *sanghyang*, wat 'goddelijk' betekent en verwijst naar een specifieke geest die bezit neemt van een danser. *Sanghyang dedari* wordt door twee jonge meisjes opgevoerd om epidemieën of andere

Dansles.

rampen af te wenden. Met gezongen teksten en wierook worden *dedari* (hemelse maagden) uitgenodigd bezit te nemen van hun lichaam. Daarna gaan de meisjes over op eenvoudige dansen en varianten van *legong* (zie blz. 67).

Bij *sanghyang deling* houden twee meisjes een touw vast waaraan twee poppen hangen. Op de klanken van gewijde liederen laten geesten de poppen trillen en draaien. Vervolgens nemen de geesten bezit van de meisjes, die met gesloten ogen dansen. Hierbij staan ze op de schouders van twee mannen, die hen uitsluitend bij de enkels vasthouden. Op deze hoge positie bewegen de meisjes hun lichaam sierlijk heen en weer om boze geesten te verjagen. Terug op de grond stampen ze door gloeiende as, om uiteindelijk

Tropische idylle in Padangbai
in het oosten van Bali.

REIZEN DOOR BALI

Een gedetailleerde gids van het hele eiland, waarbij de belangrijkste bestemmingen met een cijfer (of letter) zijn aangegeven op de kaartjes. (bijvoorbeeld ❶).

Taman Ujung watertuin,
vlak bij Amlapura.

Alle clichés die de reiswereld kent, zijn al eens gebruikt om Bali te beschrijven: exotisch, verleidelijk, betoverend, magisch, fascinerend. En hoe afgezaagd ze ook zijn, deze aanduidingen sommen de charmes van het eiland bondig op.

Voor een klein eiland in de grootste archipel ter wereld biedt Bali een verbluffende variatie. In het zuidelijke district Badung, het stedelijke en commerciële centrum van Bali, wordt dag en nacht feestgevierd, vooral in de badplaatsen, verspreid over de kust van Kuta, Legian en Seminyak naar het noordwesten

richting Canggu. Toch gaat achter die luidruchtige commercie wel degelijk ook

een traditioneler Bali schuil. In de districten Gianyar en Bangli worden de contouren minder scherp, de dorpen kleiner, en is de cultuur minder beïnvloed door het Westen. Bali's eerste vorstendommen vochten om dit vruchtbare land en hebben er tal van oude tempels nagelaten. Vooral de streek rond Ubud is een paradijs voor cultuurliefhebbers; veel dorpen in de omgeving zijn gespecialiseerd in de een of andere traditionele kunstvorm.

De districten Klungkung en Karangasem in het oosten worden gedomineerd door de hoogste berg van het eiland, de Gunung Agung. In de dorpjes leven kunstzinnige tradities en oude gebruiken voort. De noordkust van het eiland, het district Buleleng, is grotendeels agrarisch. Hier groeit van alles, van specerijen tot druiven en aardbeien. De bergen lopen er bijna door tot aan de smalle, zwarte stranden en de zee, die meestal kalm is.

Het dunbevolkte West-Bali – het district Jembrana en een deel van Buleleng – is op sommige plaatsen droog, op andere vochtig; veel toeristen komen er niet. Dit gebied kent een grote culturele diversiteit; ook ligt er een nationaal park waar veel zeldzame dieren leven. Het district Tabanan in het zuidwesten is de rijstschuur van Bali, waar ooit koninklijke dynastieën verbleven. De glooiende vlakten worden bevoeid door water uit de kratermeren van enorme vulkanen.

Neem de tijd om de talloze contrasten van dit prachtige eiland op u in te laten werken. Behalve een fantastisch landschap treft u er een intense spiritualiteit en een gastvrije, vriendelijke bevolking, die toeristen beschouwt als *tamu* – gasten.

De Pura Ulun Danu Bratan, Bali.

ZUID-BALI

Hoewel de zee volgens de Balinese kosmologie onheil brengt, behoren de zandstranden van Zuid-Bali tot de grootste trekpleisters van het eiland. Hier vindt u tevens de grootste keuze aan hotels, restaurants, bars en winkels, evenals enkele tempels, markten en musea.

Zuid-Bali is voor de meeste bezoekers de eerste bestemming die ze na aankomst op het vliegveld aandoen. En dat is geen wonder. Hier liggen de beste stranden en is een toeristische infrastructuur met voor elk wat wils, van luxe resorts en verfijnde restaurants tot trendy bars en fantastische wellnesscentra. De drukke stranden overdag en de kroegen en dansfeesten in de avond mogen dan de rust tijdens de vakantie niet ten goede komen, dit deel van Bali is wel een van de grootste trekpleisters van het eiland.

Ngurah Rai International Airport en Denpasar, een typisch Indonesische stad, liggen in het district **Badung** in Zuid-Bali. Ten zuiden van Denpasar vindt u aan de zuidwestkust de toeristenplaatsen Kuta, Legian, Seminyak, Canggu en Jimbaran en aan de zuidoostkust Sanur, Nusa Dua en Tanjung Benoa. Zuid-Bali beslaat slechts een tiende deel van het eiland, maar is wel het dichtstbevolkte gebied.

DENPASAR

De hoofdstad van Bali, **Denpasar** ① ('Ten noorden van de markt'), is een metropool met zo'n 900.000 inwoners. In de altijd drukke stad, met zijn bochtige steegjes, onlogische eenrichtingsstraten en penetrante geuren, rijden meer auto's per inwoner dan in Jakarta, de hoofdstad van Indonesië. De meeste bezienswaardigheden liggen vrij dicht bij elkaar.

Op de hoek van de Jalan Udayana en de Jalan Surapati ligt het plein **Taman Puputan** ②, een goed startpunt voor een bezoek aan diverse bezienswaardigheden van Denpasar. Dit grote open grasveld herinnert aan de laatste slag tussen de koning van Badung en de Nederlandse troepen in 1906. Duizenden, slechts met kris en speer bewapende, Balinese strijders stormden op naar een linie Nederlandse soldaten een zekere dood tegemoet – de rituele vorm van zelfmoord die *puputan* wordt genoemd. Deze afslachting van 600 tot

Kaarten blz. 104, 106, 110, 112 en 116

Surfer op Kuta Beach.

2000 Balinezen wordt herdacht door middel van een groot bronzen beeld van een volwassene en twee kinderen die gewapend met bamboestokken, speren en dolken de strijd aangaan. Hier wordt jaarlijks op 20 september een plechtige ceremonie gehouden. Tegen zonsondergang en in de weekenden is het op dit plein erg druk met mensen die zich komen ontspannen en een praatje maken.

Op de noordwesthoek van het plein staat het grote beeld **Catur Mukha**, met vier gezichten en acht armen. Het symboliseert de hindoegoden van de vier windstreken: Iswara of Ishvara (oost), Brahma (zuid), Mahadewa (west) en Wisnu of Vishnu (noord).

Museum Negeri Propinsi Bali

Aan de oostkant van het Taman Puputan staat het **Museum Negeri Propinsi Bali** ⑤ (Staatsmuseum van de Provincie Bali), kortweg meestal **Museum Bali** genoemd (ma. t/m do. 8.00-15.30, vr. 8.30-12.30 uur). Het werd in 1932 gesticht door de Nederlandse koloniale overheid en gaat uitvoerig in op de

geschiedenis van Bali's sociale en culturele ontwikkeling, van de prehistorie tot het begin van de 20e eeuw. Er wordt niet aangegeven hoe oud de objecten zijn, maar er zijn kundige Engels-spreekende gidsen in de buurt.

De architectuur van het museum is op zich al de moeite waard. De *candi bentar* (gespleten poort), de binnenplaatsen en de *bale kulkul* (toren voor de waarschuwingstrommel) doen denken aan een tempel, terwijl de exposities gehuisvest zijn in paleisachtige gebouwen in stijlen uit verschillende delen van Bali. Helaas kwijnt door ruimtegebrek een deel van de collectie weg in opslagruimten.

Het paviljoen **Gedung Karangasem** lijkt op een Oost-Balinese paleis. Binnen zijn neolithische stenen werktuigen en sarcophagen, boeddhistische bronzen en een mooie verzameling werktuigen voor de jacht en landbouw te zien. Verder bestaat de collectie onder andere uit prachtig bewerkte antieke deuren en bizarre dieren die als paalsteunen in paviljoens werden gebruikt.

Beeld op het Taman Puputan.

De buitenkant van het Museum Negeri Propinsi Bali.

Een olifant-god in de Pura Jagatnatha.

De padmasana (lotustroon) in de Pura Jagatnatha.

In het **Gedung Buleleng**, dat gebouwd is in de stijl van een Noord-Balinese paleis, ziet u prachtige trouwkostuums, dansmaskers en rituele voorwerpen zoals instrumenten voor het vijlen van tanden, zilveren beeltenissen van mensen en Chinese munten die bij overlijdensrituelen werden gebruikt. Het **Gedung Tabanan** is in Zuidwest-Balinese stijl gebouwd en biedt vooral traditioneel textiel.

De Pura Jagatnatha

Naast het museum staat de **Pura Jagatnatha** (overdag open, donatie welkom). De tempel is gewijd aan Sanghyang Widi Wasa, de oppergod van het universum, die zich in de gedaante van de vele hindoeïsten en -godinnen, geesten en vergoddelijkte voorouders aan de mens openbaart. De hoge witte *padmasana* (lotustroon) symboliseert het hindoeïstisch-boeddhistische universum. Widi Wasa is afgebeeld op een verguld reliëf boven op de troon. De wijken- de platforms staan voor de verschillende hemelniveaus op de heilige berg Meru en worden ondersteund door twee slan-

gen die rond een schildpad kronkelen.

Bij elke volle en nieuwe maan worden hier tempelfeesten gehouden. Informeer voor de precieze data bij het toeristenbureau van Denpasar.

De markten van Denpasar

Aan de westkant van de Jalan Gajah Mada, aan de rivier de Badung, bevindt zich de grootste traditionele markt van Bali, de **Pasar Badung** (24/7 open). Bij de kraampjes zijn onder andere fruit, groenten, vlees, vis, specerijen, keukengerei, kleding, rituele attributen en nog veel meer te koop.

Aan de overkant van de tamelijk vervuilde rivier de Badung ligt de **Pasar Kumbasari** (dagelijks 8.00-17.00 uur). De enorme markt staat stampvol kraampjes, die voornamelijk kleding en kunstnijverheid verkopen. Verder kunt u er terecht voor een hapje bij een van de vele kleine eetgelegenheden. U kunt hier uniek doorbrengen, maar let in deze donkere omgeving goed op uw eigendommen. Over prijzen onderhandelen is ook aanbevolen.

Het nachtleven in Denpasar draait

om de drie enorme *pasar malam* (lokale nachtmarkten) die te vinden zijn bij **Pasar Badung**, **Pasar Kumbasari** en **Pasar Kereneng**, nabij het busstation langs Jalan Kamboja, verder naar het oosten. Pasar Badung en Pasar Kumbasari zijn via een brug met elkaar verbonden, en hun trottoirs zijn 's nachts verlicht, waardoor ze een aantrekkelijke setting vormen met eetkraampjes en verkopers. In het weekend en op feestdagen is de rivierwandeling drukbezocht door lokale mensen die genieten van de kameraadschap met vrienden.

De Pura Maospait

Wat verder weg, maar nog altijd op loopafstand, staat aan de Jalan Sumoto de **Pura Maospait** (overdag open, donatie), de oudste tempel van de stad. Hij stamt uit de 14e eeuw, toen het Oost-Javaanse koninkrijk Majapahit (ook wel Maospait genoemd) over Bali heerste. Nadat de tempel in 1917 bij een aardbeving zwaar beschadigd was geraakt, is hij grotendeels herbouwd; alleen aan de achterkant is nog een deel van de oude tempel zichtbaar. Een heiligdom met hertengeweiën is gewijd aan de god van Majapahit. De grote bakstenen bas-reliëfs naast de ingang zijn van de mythologische vogel Garuda en de grote held Bima uit het hindoe-epos *Mahabharata*.

De Pasar Burung

Wanneer u in noordelijke richting de Jalan Veteran in loopt, komt u langs het historische **Grand Inna Bali Beach Hotel**. De Nederlanders bouwden het hotel in 1927; ondanks het voorbijrazende verkeer heeft het zijn koloniale sfeer weten te behouden. Wat noordelijker, bij de ingang van de Puri Satria, vindt u de **Pasar Burung Satria** (vogeltjesmarkt, dagelijks 8.00-15.00 uur). Er zijn vogels, puppy's, tropische vissen, reptielen en zelfs vechtkrekels te koop. Dierenvrienden doen er beter aan deze plek te mijden; de dieren zitten in piepkleine kooien en aquariums.

De STSI EN ISI

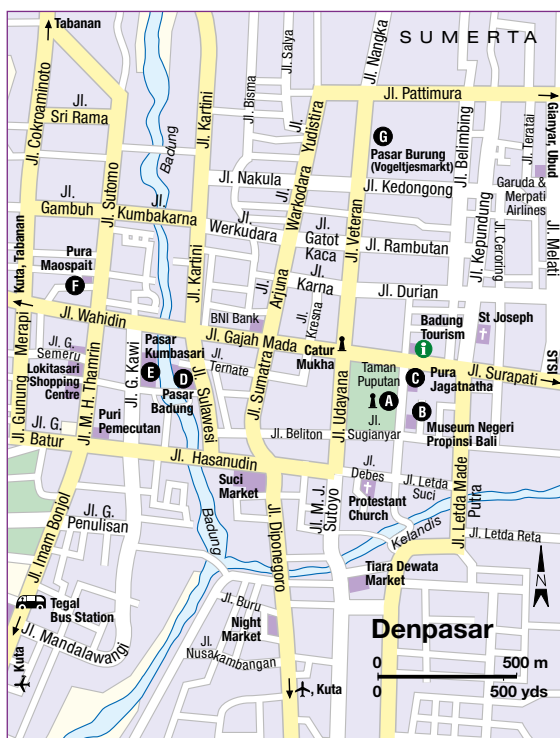
Circa 2 km ten oosten van het centrum ligt aan de Jalan Nusa Indah de **Sekolah Tinggi Seni Indonesia** (STSI), de Indonesische kunstacademie en de **Indonesian Institute of the Arts** (ISI, universiteit (tel. 0361-227316; ma. t/m vr. 8.00-14.00 uur, vr. 8.00-12.00 uur, tel. 0361-234569)). De academie was opgericht in 1967 en een universitair curriculum werd eraan toegevoegd in 2003. De studenten worden onderwezen in traditionele dansen, muziek, poppen- spelen en beeldende kunst, evenals in de choreografie van nieuwe klassieke stijlen en hedendaagse interpretaties van traditionele kunstvormen.

In het bijbehorende **Lata Mahosadhi Museum** is een grote expositie over gamelanorkesten te zien en in een apart gebouw worden de nieuwste werken van de studenten beeldende kunst tentoongesteld. Het museum en de galerie zijn toegankelijk voor publiek. U kunt ook een les bijwonen. Vraag voor beide echter eerst toestemming aan de secretaris in het hoofgebouw.

Toeristenbureau

Aan de Jalan Surapati, tegenover de Pura Jagatnatha, vindt u het toeristenbureau van Denpasar (ma. t/m do. 8.00-14.00, vr. 8.00-12.00 uur, tel. 0361-234569). Het personeel mag misschien niet zo behulpzaam zijn, maar men heeft hier wel een handig overzicht van evenementen in de stad en andere plaatsen op Bali.

Offerbloemen te koop op de Pasar Badung.

Een legong-danseres. Legong is een van de vele dansvormen die op de Sekolah Tinggi Seni Indonesia (STSI) worden onderwezen.

Een student leert wajangpoppen te bedienen in de Sekolah Tinggi.

Het Taman Werdi Budaya

Ten zuiden van de academie ligt het **Taman Werdi Budaya** ④ ('Cultureel Ontwikkelingspark'), ook wel **Bali Art Centre** genoemd (tel. 0361-227176; ma. t/m do. 7.30-15.30, vr. 7.30-13.00 uur). In dit grote complex, dat te midden van mooie tuinen ligt, zijn de belangrijkste beeldende kunstvormen van Bali vertegenwoordigd. De verzameling bestaat onder andere uit schilderijen, houtsnijwerk, wajangpoppen, zilverwerk, weefsels, danskleding en enkele opmerkelijke ivoren beelden. Elk jaar wordt hier het Bali Arts Festival gehouden.

De Puri Agung Kesiman en de Pura Agung Petilan

Aan de hoofdweg van Denpasar naar Gianyar staat de **Puri Agung Kesiman** (niet toegankelijk), het verblijf van een van de drie koninklijke families die ooit over het rijk Badung heersten. De hoge poorten en stenen muren zijn karakteristiek voor de zuidelijke bouwstijl.

Ten oosten van het paleis staat aan dezelfde kant van de weg de **Pura Agung Petilan** ④ (overdag open, dona-

tie), een voor veel Balinezen belangrijke tempel. De smalle bakstenen poort is prachtig geproportioneerd. Op de kale binnenplaats staan diverse paviljoens, bedoeld als ontmoetingsplaats voor de goden. Een ervan bevindt zich bij de grotachtige opening van een ruimte waar de stenen figuren van de onderwereld zich ophouden: de schildpad en slangen die de kosmos dragen. Bij ceremonies worden heilige afbeeldingen en maskers van Barong en Rangda in kleurrijke, luidruchtige processies meegevoerd. Na het gebed raken tientallen mannen, vrouwen en zelfs kinderen door de geesten bezeten; ze rennen rond het paviljoen voor hanengevechten buiten de tempel en steken zichzelf met scherpe dolken.

De Orchideeëntuin

Verder naar het oosten ziet u langs de doorgaande weg van Tohpati naar Sanur tal van winkels met sierplanten en bloemen. De **Bali Orchid Garden** ⑤ (tel. 0361-466010; www.baliorchidgardens.com; dagelijks open 8.00-18.00 uur) is een must voor liefhebbers van

orchideeën. De tuin ligt bij de kruising van de rondweg en de kustweg bij Padanggalak. U vindt er een grote verscheidenheid aan orchideeën die het hele jaar door bloeien; een groot aantal is ook te koop. Er worden rondleidingen gegeven, maar het is verstandig om eerst even te bellen.

DE REGIO SANUR

In de jaren dertig van de 20e eeuw was **Sanur** ⑥ niet veel meer dan een afgelegen strand met één of twee hotels. De ongereptheid trok de belangstelling van een handvol buitenlandse kunstenaars, die zich hier vestigden. In de jaren vijftig werden de eerste bungalows gebouwd en arriveerden de eerste toeristen.

Het foeilelijke, tien verdiepingen hoge **Grand Inna Grand Bali Beach Hotel** aan de noordkant van Sanur Beach stamt uit het tijdperk-Sukarno. De bouw werd gefinancierd met Japanse herstelbetalingen die Indonesië had gekregen voor de ontberingen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Toen het hotel in 1966 werd geopend, stond de bevolking versteld van het stromende water, de elektriciteit en de liften – het hotel was destijds de enige hoogbouw in Bali. Na een brand in 1992 werd het gerenoveerd en twee jaar later heropend.

Inmiddels staan overal langs de kust resorts en hotels. Langs de toegangswegen verdringen souvenirwinkeltjes elkaar. Dankzij een wet die gebouwen hoger dan een kokospalm (of 15 m) verbiedt, heeft Sanur zijn bescheiden karakter behouden. Getuige de nieuwbouw lijkt het er echter op dat er creatieve manieren worden verzonden om de wet te omzeilen.

Toch heeft deze gemeenschap, die door *brahmana* (kaste van hogepriesters) wordt geleid, zijn reputatie als centrum van de zwarte magie weten te behouden. Voor de kust ligt het eiland **Nusa Penida** (zie blz. 157), naar verwijst de woonplaats van de heer van de bovennatuurlijke krachten, Ratu Gede Mas Mecaling. Tijdens tempelfeesten

vlak bij de luxe hotels vinden nog altijd gewelddadige trance-voorstellingen plaats.

De zee bij Sanur is kalm en ondiep. Bij eb, als het water nog maar tot het middel (en soms tot de knieën) reikt, komen brede stroken zanderige modder en koraal bloot te liggen. Als het vloed is kunt u hier surfen, zeilen en jetskiën.

Museum Le Mayeur

Sanur telt weinig historische bezienswaardigheden. De enige resterende herinnering aan de artistieke jaren dertig van de 20e eeuw is het huis van de Belgische schilder Adrien-Jean Le Mayeur de Merprès (1880-1958), die in 1932 naar Bali verhuisde en hier tot zijn dood woonde. Het **Museum Le Mayeur** ④ (tel. 0361 286201; za.-do. 8.00-15.30, vr. 8.30-12.30 uur) staat aan het strand ten noorden van het Grand Inna Bali Beach Hotel. In de tropische tuin zijn tal van beelden en goud-karmozijnrood snijwerk te zien. Le Mayeur maakte veel schilderijen van zijn vrouw Ni Polok, een vermaarde *legong*-danseres met wie hij trouwde toen

Tip

Wie van plan is om langere tijd op Bali te blijven, kan overwegen om Bahasa Indonesia te leren bij de Indonesia Australia Language Foundation (tel. 0361-225243, www.ialf.edu) in Denpasar. De programma's omvatten een intensieve cursus voor elk niveau, van beginners tot gevorderden.

Vissersboot op het strand van Sanur.

④ BALI ARTS FESTIVAL

Het Taman Werdi Art Centre, een centrum voor Balinese kunst en cultuur, wordt gedurende het jaar gebruikt door studenten, maar komt tot leven van half juni tot half juli als het middelpunt van het jaarlijkse Bali Arts Festival. Het festival begint met een gigantische parade, waarna artiesten van Bali, andere Indonesische eilanden en het buitenland hier samenkomen om hun liefde voor de kunsten te delen. Openlucht podia en buitenpaviljoens bieden ruimte voor vocale, muzikale en dansvoorstellingen, en er wordt visuele kunst tentoongesteld. Kramen met lokale gerechten en handwerk vullen het hoofdgebouw, dat altijd druk is tijdens de uitvoeringen. Houd er rekening mee dat veel van de voorstellingen 's avonds plaatsvinden en lege zitplaatsen moeilijk te vinden kunnen zijn.

Pura Sakenan op het kleine Pulau Serangan-eiland.

ze nog maar 15 jaar oud was. Ni Polok overleed in 1985 en liet het huis na aan de staat. De schilderijen zijn vanwege de zoute lucht niet in de allerbeste staat, maar de woning annex atelier in Balinese stijl ademt een sfeer van voorbije tijden.

De Pura Segara

Ten zuiden van het Grand Inna Grand Bali Beach Hotel staat de **Pura Segara** ① (overdag open, donatie). Deze opvallende tempel, gewijd aan de god van de zee, is geheel opgetrokken van koraal. Enkele beelden en schrijnen zijn in felle kleuren geschilderd. De winst van het bijbehorende restaurant, dat in een idyllische ambiance smakelijke visgerechten serveert, wordt gebruikt voor het onderhoud van de tempel en voor steun aan de omringende gemeenschap.

De Pura Belanjong

Aan de zuidkant van Sanur vindt u de **Pura Belanjong** ② (overdag open, donatie). In deze tempel bevindt zich de oudste geschreven tekst van het eiland, Prasasti Belanjong geheten. De inscriptie op een 177 cm hoge stenen pilaar da-

Het Museum Le Mayeur is ondergebracht in het voormalige huis van de beroemde Belgische schilder.

teert van 913, maar werd pas in de jaren dertig van de 20e eeuw ontdekt. De twee tekstvormen (het Oudbalinees en het Sanskriet) op de verder niet interessante pilaar wijzen erop dat het hindoeïsme al drie eeuwen voor de opkomst van het Javaanse hindoerijk Majapahit tot Indonesië was doorgedrongen.

Pulau Serangan

Het kleine eiland **Pulau Serangan** ⑦ ligt bijna direct aan de oostkust van Bali, vlak bij de haven van Benoa. Het is een heet, droog en behoorlijk onherbergzaam stukje land. De belangrijkste trekpleisters zijn de surfstranden aan de oostkust en het Turtle Conservation & Education Centre. Misschien is de inzet van het centrum voor het kweken van zeeschildpadden een soort wraak voor de tijd toen groene zeeschildpadden hier hun eieren legden. De stranden zijn echter ten prooi gevallen aan een project dat het eiland in één enorm resort moest veranderen, maar dat uiteindelijk mislukte. Naast het bieden van broodnodige educatie over natuurbehoud, verzorgt het Turt-

le Conservation & Education Centre ook geredde schildpadden. Bezoekers worden uitgenodigd om de schildpadden te voeren en kunnen, tegen een redelijke vergoeding, een jonge schildpad adopteren die later in de zee wordt vrijgelaten.

In het noordwesten van het verder oninteressante eiland staat de **Pura Sakenan** (overdag open, donatie welkom), een kleine, maar erg belangrijke tempel voor de Balinezen, al is de architectuur niet bijzonder. De ceremonie die hier op de zondag na het *kuningan*-feest plaatsvindt, trekt gelovigen uit heel Zuid-Bali. Dan worden *barong*- en *rangda*-maskers meegebracht en raken veel mensen bezeten door geesten.

BUKIT BADUNG

Het ruige kalksteenplateau van het schiereiland **Bukit Badung** verheft zich tot bijna 200 m boven de zeespiegel en is via een landengte met het vasteland verbonden. Op dit droge schiereiland gedijen cactussen, die ook wel populairiserend de 'Bukit' worden genoemd, maar er zijn ook gebieden waar vee graast. Dankzij de aanleg van goed begaanbare wegen heeft Bukit Badung zich verder kunnen ontwikkelen. Onderweg komt u langs plekken met adembenemende uitzichten op Bali: de toppen van de vulkanen priemen door de wolken, eronder beuken woeste golven op de kliffen van de kust en 's avonds kunt u hier genieten van een prachtige zonsopgang boven de oceaan.

Op dit schiereiland liggen de betere badplaatsen van Bali: Nusa Dua, Tanjung Benoa (aan de oostkust) en Jimbaran (aan de westkust). Ten zuiden van Jimbaran liggen stranden die met hun befaamde branding surfers uit de hele wereld trekken.

Nusa Dua

Nusa Dua ⑧ ('Twee Eilanden'), dat zich langs de oostkust van Bukit Badung uitstrekt, is een wat klinisch aandoend

paradijs in een mooie verpakking. De enclave van luxehotels ligt te midden van een palmbos aan een wit strand en trekt de meer welgestelde reizigers, die de opdringerige strandrovers van elders willen mijden (hun is de toegang tot Nusa Dua ontzegd, hoewel ze zich wel vaak aan de rand ophouden). Nusa Dua werd in de jaren tachtig van de vorige eeuw gebouwd op land dat de lokale overheid als ongeschikt voor de landbouw had bestempeld. Het complex was uitdrukkelijk bedoeld als toeristische enclave; de overheid was destijds van mening dat het gewenst was dat toeristen en de plaatselijke bevolking zo min mogelijk contact met elkaar hadden.

Aan het mooie strand liggen diverse vijfsterrenhotels, compleet met restaurants, amusements- en sportfaciliteiten. Na een kleine landtong ligt nog een deel van het strand, dat zelfs nog mooier en minder druk is dan de rest.

Naast de restaurants die deel uitmaken van de hotels zijn er ook enkele onafhankelijke eetgelegenheden zoals in Pantai Mengiat bij het dorp Bualu

Strand

Het stuk strand van Nusa Dua waaraan de hotels Grand Hyatt en Ayodya staan, is veel breder en aangenamer dan het gedeelte waaraan het Melia staat. Het loopt door tot aan het Nusa Dua Beach Hotel.

Het strand van Sanur.

Houd de apen in de gaten als u de Pura Luhur Uluwatu bezoekt. Ze zien er leuk uit, maar kunnen vervelend zijn.

Op een bananenboot langs het strand van Nusa Dua.

en een aantal in het winkelcentrum Bali Collection, waar verder een aantal dure boetieks en een warenhuis te vinden zijn.

Tanjung Benoa

Het vissersdorpje **Tanjung Benoa** ⑨ ('Havenkaap'), dat op een uitgestrekt schiereiland aan het oostelijke puntje van Bukit Badung ligt, is door projectontwikkelaars over het hoofd gezien. Het dorp heeft zijn traditionele sfeer dan ook weten te behouden. Langs de kust staat een aantal kleinere hotels die in de lokale stijl zijn gebouwd. Het strand wordt hier beschermd door koraalriffen, waardoor de zee vaak bijzonder kalm is. Tanjung Benoa is enorm populair onder watersporters.

Het dorp heeft geen grote bezienswaardigheden, maar tijdens een wandeling naar het noorden krijgt u een goed beeld van de multiculturele samenleving van dit oude handelscentrum, die wordt weerspiegeld in de hindoeïstische, boeddhistische, islamitische en christelijke gebedshuizen die er staan.

Zowel Tanjung Benoa als Nusa Dua is tegenwoordig bereikbaar via een schilderachtige, in 2012 geopende tolweg, die over een lengte van 12,7 km over een dam door de Golf van Benoa loopt.

De Pura Luhur Uluwatu

Helemaal in het westen van Bukit Badung, waar bijna 100 m hoge rotswanden boven de onstuimige oceaan oprijzen, staat de **Pura Luhur Uluwatu** ⑩ ('Tempel boven de Hoeksteen', overdag open, entreegeld). Deze kleine, maar belangwekkende tempel staat op een imposante rots; het korte pad links van de tempel voert langs de top naar adembenemende uitzichten.

De uit de 10e eeuw stammende Pura Luhur Uluwatu, die door veel Balinezen wordt vereerd, is een van de belangrijkste zeetempels. De legendarische 16e-eeuwse Javaanse priester Danghyang Nirartha hielp bij de bouw van de tempel en bereikte hier naar verluidt de verlichting.

Aan weerszijden van de *candi bentar* (gespleten poort) zijn reliëfs in de vorm van vleugels te zien. De boogpoort naar

de tweede binnenplaats wordt bewaakt door beelden van Ganesha, de god die wordt vereerd omdat hij hindernissen uit de weg ruimt. Het binnenste heiligdom is alleen toegankelijk voor wie er wil gaan bidden. Pas op voor de agressieve apen die hier rondlopen.

Aan het begin van de vorige eeuw stortte een deel van de tempel in zee, wat later beschouwd werd als een voorteken van de uitroeiing van de Balinese koningshuizen in hetzelfde decennium. Toen eind jaren negentig een aantal schrijnen door de bliksem werd getroffen, zag men ook dit als een voorteken, deze keer van de economische en politieke problemen waarmee Bali (en Indonesië als geheel) in 1998 te kampen kreeg. Spoedig daarna werd de tempel gerenoveerd.

Surfstranden

De kust ten noorden van de tempel is populair bij surfers. Vanwege de gevaarlijke riffen en de sterke stromingen zijn de golven in de periode van april tot september echter alleen geschikt voor ervaren surfers. Anderen kunnen

hun activiteiten vanaf het strand gade slaan. De zee is hier niet bijzonder geschikt om te zwemmen.

Tot de bekendste surfstranden langs de imposante noordwestkust van het schiereiland behoren **Uluwatu, Suluban, Padang Padang, Impossibles, Binigin, Dreamland** (tegenwoordig nogal fantasieloos New Kuta Beach geheten) en **Balangan**.

Cultureel Park Garuda Wisnu Kencana

Rijd hierna terug naar het midden van Bukit Badung en ga dan in noordelijke richting verder. Een weg naar rechts voert naar het **Cultureel Park Garuda Wisnu Kencana** ⑪ (tel. 0361-700808; www.gwk-bali.com; dagelijks open 8.00-21.00 uur). Aan dit pompeuze misbaksel wordt al vanaf halverwege de jaren negentig gewerkt, maar het is de vraag of het ooit wordt voltooid. Het park is bedoeld om bezoekers te laten kennismaken met de Balinese kunst en cultuur.

Het middelpunt van het terrein van 60 ha is een enorm standbeeld van de

De golven van de befaamde surfstranden van Bukit Badung zijn alleen geschikt voor ervaren surfers.

De Pura Luhur Uluwatu staat op een imposante klif.

Maskers

In het dorp Jimbaran wordt een uiterst belangrijke set heilige *barang-* en *rangda-*maskers bewaard. In de straat voor de Pura Ulun Siwi vinden regelmatig *barang-* en *rangda-*uitvoeringen plaats, waarbij mannen in trance zichzelf met dolken steken.

hindoeïstische god van het leven, Wisnu (Vishnu), rijdend op de half-mens, half-vogel Garuda, die symbool staat voor vrijheid en in Indonesië wordt gerespecteerd. Het staat op een platform waarbinnen een observatorium zit, en komt daarmee tot een hoogte van 120 m. Zo is het duidelijk zichtbaar bij aankomst op de luchthaven van Bali. De originele beelden van Wisnu en Garuda, die nooit voltooid werden en bijna 30 jaar lang op een vrijwel leeg terrein hebben gestaan, staan als wachters in een plein dat wordt gebruikt voor culturele uitvoeringen. Een groot deel van het park wordt omgeven door steile kalkstenen kliffen, waarvan sommige prachtig zijn gesneden, en kan worden verkend met fietsen en Segways die ter plaatse beschikbaar zijn. Er zijn restaurants en winkels, evenals verschillende locaties voor evenementen.

Jimbaran

Ten noorden van Bukit Badung ligt **Jimbaran Beach** 12, een exclusief, luxueus resort dat zich uitstrekt langs de kust ten zuiden van Kuta. De prachtige sik-

kelvormige baai met zijn grijze zandstranden heeft dezelfde donderende branding als Kuta. Aan de zuidkant staat het chique Four Seasons Jimbaran, vanwaar Ngurah Rai International Airport goed te zien, maar niet te horen is.

Vroeg in de morgen kunt u op het strand de vissersboten met hun vangst terug zien komen. Het dorp staat bekend om de openluchtrestaurants die rond zonsondergang open gaan en uitstekende visgerechten serveren. In oktober 2005 brachten Javaanse terroristen bommen tot ontploffing in twee etablissementen aan het strand. Deze zijn inmiddels herbouwd en doen weer goede zaken.

De Pura Ulun Siwi

Tegenover de markt in het dorpje Jimbaran staat de statige **Pura Ulun Siwi** 13 (overdag open, donatie welkom). Deze grote tempel van de *banjar* (irrigatievereniging) wordt gedomineerd door een hoge *meru* (pagode). De schrijnen in de tempel zijn op het westen gericht, naar het voormalige koninkrijk Mengwi (dat de tempel ooit in eigendom had), de heilige berg Gunung Batukaru (zie blz. 193) en de Gunung Semeru in Oost-Java.

DE ZUIDELIJKE STRANDEN

Vaak eenvoudigweg 'Kuta' genoemd, bestaat de baai eigenlijk uit verschillende dorpen die zich uitstrekken van Tuban (waar de luchthaven zich bevindt) naar het noorden via Kuta, vervolgens naar Legian en Seminyak. Toen jonge feestgangers en de toenemende verkeersdruk het gebied begonnen over te nemen, zochten mensen die rust wilden meer afgelegen stranden verder naar het noorden. In het binnenland van Kerobokan begonnen villa's te verschijnen, en Canggu is uitgegroeid tot de nieuwste hotspot voor bierdrinkende surfers. Daarnaast zijn er nu luxe resorts die langs de kustlijn reiken tot Tanah Lot.

Tuban

Het zuidelijk deel van Kuta staat bekend als **Tuban**. Het is hier minder hectisch dan in Kuta zelf. De meeste hotels, die bijna allemaal aan het strand staan, zijn groot en vooral gericht op gezinnen. In tegenstelling tot Kuta bieden bijna alle onderkomens directe toegang tot het strand.

De hotels in deze wijk variëren van middenklasse tot luxueus; wie op zoek is naar goedkope accommodatie kan beter in Kuta zelf terecht. Aan het strand ligt een groot, airconditioned winkelcentrum van drie verdiepingen, de **Discovery Mall**. Het biedt onderdak aan twee warenhuizen, tal van boetieks met merkkleding, winkeltjes met Indonesische producten, aan het strand gelegen cafés en nog veel meer.

Het Waterbom Park

Aan de Jalan Kartika Plaza in Tuban bevindt zich het grote **Waterbom Park** (tel. 0361-755676; www.waterbombali.com; dagelijks – behalve op Nyepi-dag – open 9.00-18.00 uur), een pretpark met onder andere spiraalvor-

mige glijbanen, spannende hellingen, een bochtige rivier, restaurants en wellnessfaciliteiten. Kinderen onder de 12 jaar moeten vergezeld worden door een volwassene (de Bombastic Aquatic Playground is speciaal ontworpen voor deze leeftijdscategorie). Later op de dag kan het druk worden en vooral in de weekends ontstaan lange wachtrijen. Houd er rekening mee dat u veel zult moeten traplopen. Desalniettemin is het park beslist de moeite waard. Er zijn kluisjes en handdoeken te huur.

De baai van Kuta

De regio Kuta wordt in het zuiden begrensd door Tuban (waar het vliegveld ligt) en in het noorden door Kerobokan en omvat verder het eigenlijke Kuta en de dorpen Legian en Seminyak. De grenzen tussen deze dorpen, die naadloos in elkaar overlopen, zijn niet meer vast te stellen.

De oorspronkelijke inwoners van **Kuta** 14 waren boeren, vissers en smeden. Slechts weinigen zijn zich ervan bewust dat Kuta in het verleden ook een leprakolonie en slavenstation was.

Even rust op het strand van Kuta, doorgaans volgepakt met toeristen en verkopers.

Een surfboard waxen op het strand van Kuta.

Cynici zouden kunnen stellen dat er parallellen zijn met de hordes mensen die deze toeristenenclave nu aandoen voor de combinatie van zon, zand, zee, branding en seks. Voor velen is Kuta een waar lusthof, anderen betreuren de volledige overgave aan de commercie.

De Deense ondernemer Mads Lange (1806-1856) was de eerste die Kuta op de kaart zette. Hij opende in 1839 een handelscentrum, dat zich al snel tot een bloeiende havenplaats ontwikkelde. In 1937 bouwde het Amerikaanse echtpaar Robert en Louise Koke het eerste hotel in bungalowstijl aan het strand. Ze trokken veel gasten, totdat in februari 1942 de Japanners Bali binnenvielen.

Kuta zonk weg in de anonimiteit, tot in de jaren zeventig het massatoerisme op gang kwam. Eerst keken de inwoners met wantrouwen naar de bijna naakte buitenlanders op het strand, een plek die van oudsher als het voorportaal van de onderwereld werd beschouwd. Al gauw zagen ze echter de voordelen en verbouwden ze hun huizen tot goedkope *losmen* (pensions).

Op het brede zandstrand vermaken zowel Balinezen als toeristen zich dagelijks met zwemmen, surfen (de zee bij Kuta is een van de beste locaties om de sport te leren), zonnebaden en rondslechteren. Hele hordes venters met goedkope souvenirns dolen over het strand, terwijl onder parasols en bomen vrouwen zitten die nagels lakken, haar vlechten en massages geven.

In Kuta zelf verdringen de surfshops, souvenirwinkels, tatoeagesalons, reisbureaus, bars, hotels, restaurants en fastfoodketens elkaar. Straatverkopers worden steeds opdringeriger, de volgepakte straten en het verwarrende eenrichtingsverkeer zijn een crime, en de smog vervaagt het beeld van een tropisch paradijs. Maar als u richting zee kijkt en de drukte achter u weet te negeren, is de legendarische zonsondergang van Kuta – als de omstandigheden goed zijn – nog net zo mooi als een eeuw geleden.

De criminaliteit is in het afgelopen decennium toegenomen, dus laat u 's avonds op het strand niet al te veel meeslepen door de romantische sfeer. Op 12 oktober 2002 ontploften in twee volle nachtclubs bommen van Indonesische islamitische terroristen, waarbij meer dan tweehonderd mensen omkwamen. Eind 2002 werd tegenover een van de nachtclubs een monument ter nagedachtenis aan de slachtoffers onthuld. Kuta was zich nog aan het herstellen van deze klap toen er op 1 oktober 2005 opnieuw drie bommen ontploften: één in een druk restaurant op het Kutaplein en twee in restaurants in Jimbaran. Twintig mensen vonden de dood.

Winkelen in Kuta

Langs de hoofdstraat van Kuta, de **Jalan Legian**, en aan vrijwel elke zijstraat tot aan de **Jalan Melasti**, zijn letterlijk duizenden winkels gevestigd. Aan de zuidkant, bij Bemo Corner (Station Bemo), bij de kruising van Jalan Legian-Jalan Raya Kuta, vindt u het plein **Matahari Kuta**, waar tal van win-

keltjes en een warenhuis te vinden zijn. De Jalan Pantai Kuta loopt vervolgens evenwijdig aan het strand door naar het noorden. U passeert de Beachwalk Shopping Mall (beachwalkbali.com), een ecologisch verantwoord complex met tal van winkels en restaurants, de digitale bioscoop **Cinema XXI** en het **Museum Kain**, waar zeldzame batiks zijn tentoongesteld.

Legian

Ten noorden van de Jalan Melasti worden de drukte en chaos aanmerkelijk minder, maar ook in **Legian** draait alles om het strand. Het mag dan wat rustiger zijn dan in Kuta, verwacht niet dat er helemaal geen verkeer of winkeltjes zijn. Dit is het favoriete strand van veel expats, die overigens steeds meer de voorkeur geven aan het strand van Seminyak. Voor een extreme adrenalinekick kunt u terecht in de 5GX Bali Reverse Bungy op Jalan Legian, tussen Kuta en Legian, tegenover de Sky Garden Rooftop Lounge. Jalan Legian zit verder vol met mogelijkheden om geld uit te geven. In het lagere ge-

De zee bij Kuta is heel geschikt om te leren surfen. Men gelooft hier dat de god van de zee minstens één slachtoffer per jaar eist. Dagelijks wordt bij vloed een canang-offer (bloemblaadjes en wierook op een 'dienblad' van kokosbladeren) gebracht om de geesten gunstig te stemmen.

Kantwerk in Seminyak.

☉ Pura Tanah Lot

De Pura Tanah Lot kan het beste 's ochtends vroeg worden bezocht. U ontloopt dan in ieder geval de hordes toeristen die voor de legendarische zonsoudergang naar de tempel komen. Sommige cafés op de klif rekenen 's avonds hogere prijzen.

deelte vindt u T-shirts en souvenirs, maar naarmate u Seminyak nadert, beginnen chiquere boetieks op te duiken. Doe deze wandeling te voet en stop waar nodig voor een verfrissend drankje en een snack.

Seminyak

Verder naar het noorden ligt het trendy **Seminyak** ⑤, dat doet denken aan Kuta, maar dan zonder de grote drommen toeristen. Seminyak heeft een breed strand met een donderende branding. Deze plaats, ooit een afgelegen buitenwijk van Kuta, groeit steeds meer aan Kuta vast. U vindt er exclusieve hotels als The Legian en Oberoi Bali, evenals chique strandrestaurants als La Lucciola en Ku Dé Ta. De accommodatie loopt hier uiteen van moderne budgethotels tot luxe hotels en villa's.

De **Jalan Kayu Aya** (Laksmana) en de **Jalan Abimanyu** (Dhyana Pura) zijn populaire straten: in de eerste bevinden zich tal van restaurants (van Italiaanse tot Japanse) en aantrekkelijke boetieks, terwijl in de tweede veel bars met livemuziek, clubs en homobars geves-

Voetballen op het strand van Legian.

tigd zijn. In de chique interieurwinkels aan de **Jalan Raya Seminyak** kunt u terecht voor zijden kussenslopen, voorwerpen van palmhout en lampen van inheemse materialen.

De Pura dalem Petitenget

De **Pura Dalem Petitenget** ⑬ (overdag open, donatie) in Seminyak is een kleine, maar belangrijke tempel aan het strand, waar veel ceremonies worden gehouden. De tempel werd gebouwd ter ere van een bezoek van de 16e-eeuwse Javaanse priester Danghyang Nirartha, die naar Bali kwam om de oprukkende islam te ontvluchten. Hij liet hier zijn sirihoosje achter, vandaar de naam 'Tempel van het geweldige doosje'.

Toen aan het eind van de 20e eeuw een heilige boom op de tempel viel, moest het heiligdom worden herbouwd. Hoewel de tempel er nieuw uitziet, doet hij vanwege de afgelegen locatie wat spookachtig aan.

Kerobokan

De doorgaande weg in noordelijke richting loopt niet vlak langs zee, waardoor de kustplaatsjes alleen via lange – maar verharde – wegen door rijstvelden te bereiken zijn. Omdat de toeristische voorzieningen geleidelijk naar het noorden zijn opgerukt, is het volgende dorp, **Kerobokan** ⑰, het toneel van grondspeculatie geworden. Het afgelopen decennium zijn er steeds meer goede restaurants, meubel- en antiekwinkels bijgekomen, evenals huizen voor expats en exclusieve vakantievilla's, met de toegevoegde waarde van een landelijke omgeving. De meeste compleet verhuurd met huishoudster, kok en butler.

Canggu

Verder langs de kust liggen de stranden van **Batubelig** en **Berawa**, gevolgd door het donkere zandstrand van **Canggu** ⑱, dat bijzonder sfeervol is. Ook hier vestigen zich steeds meer expats en neemt het aantal restaurants en cafés snel

toe. Surfers komen hier graag vanwege de geweldige branding. Meer stranden vindt u bij **Batu Mejan**, **Pererenan** en **Selasih**. Even voorbij Selasih ligt de grens met het district Tabanan.

De Pura Tanah Lot

De **Pura Tanah Lot** ⑲ (overdag open) ligt weliswaar in het district Tabanan (zie blz. 187), maar is eenvoudiger vanuit Zuid-Bali te bereiken. De tempel staat op een schilderachtig rotseilandje voor de kust en doet met zijn heiligdommen en weelderige begroeiing denken aan een Chinees schilderij. Jammer genoeg verstoren de eindeloze rijen souvenirkraampjes langs de weg zowel het mooie plaatje als de sfeer.

De stichting van de Pura Tanah Lot wordt toegedicht aan de 16e-eeuwse hogepriester Danghyang Nirartha, die daar kwam om de opkomende islamistische koninkrijken te vermijden. Tijdens zijn reis werd hij aangetrokken door een licht dat ergens van de westkust kwam. Op deze plek stopte hij om te mediteren. De dorpelingen raakten in de ban van Nirartha en be-

gonnen lessen bij hem te volgen, maar een jaloerse lokale hoogwaardigheidsbekleder daagde de hogepriester uit. Onaangedaan verplaatste Nirartha het land waarop hij mediteerde de zee in, wat de naam 'Tempel van het land in de zee' verklaart. Hij gooide zijn sjerpen in het water, waarna deze veranderden in giftige zeeslangen – naar verluidt bevinden deze dieren zich nog altijd in de grotten onder de tempel. De heilige slangen worden beschouwd als levende bewakers – ze voorkomen dat boze krachten de tempel kunnen binnendringen. Het is bezoekers verboden de Pura Tanah Lot te betreden, maar vanaf de kust hebt u er een schitterend uitzicht op, vooral bij zonsoudergang.

In dit gebied staan nog veel meer tempels, zoals de **Pura Batu Bolong** ('Tempel van de geperforeerde steen'). Deze staat op een rots met een grote opening waar de golven doorheen kolken.

Het nabijgelegen **Pan Pacific Nirwana Bali Resort** kan bogen op een door Greg Norman ontworpen golfbaan met een spectaculair uitzicht op de oceaan en de Pura Tanah Lot.

De door de Portugezen en Spanjaarden in Azië geïntroduceerde pepertjes worden op Bali tussen de rijstvelden geteeld. Ze variëren van dik en heet tot dun en mild en heet worden in tal van Balinese gerechten gebruikt.

De Pura Tanah Lot trekt veel toeristen.

STRANDACTIVITEITEN

Naast branding, zand en zon bieden de stranden geïmproviseerde kraampjes, massages en vele sportieve mogelijkheden.

De stranden van Bali zijn jammer genoeg niet gezegend met het witte zand en kristalheldere blauwgroene water waarmee een tropisch eiland doorgaans wordt geassocieerd – vanwege de vulkanische oorsprong van Bali zijn de meeste stranden namelijk bedekt met zwart of grijs zand. De enige echt witte zandstranden zijn de surfstranden in het zuidelijke deel van Bukit Badung en de stranden van Nusa Dua, Tanjung Benoa en Sanur.

Het zand van de stranden van Kuta, Legian en Seminyak aan de zuidwestkust van Bali is grijs, maar dat wordt ruimschoots goedge maakt door de donderende branding en de prachtige zonsondergangen. De stranden zijn vlak en breed, en strekken zich eindeloos ver uit. Ze lenen zich uitstekend voor lange wandelingen en er is genoeg ruimte om te volleyballen, frisbeeën of voetballen. De stranden stromen elke dag al snel vol met toeristen die komen zonnen, zwemmen of surfen – en zich tussen de bedrijven door strandventers van het lijf proberen te houden. Zo rond vier

uur 's middags, vooral op zondagen, sluiten ook Balinese gezinnen zich aan bij de drukte.

Surfer op Kuta Beach. De breaks en barrels voor de zuidkust trekken surfers uit de hele wereld.

De 5 km lange kust met goudgele zandstranden van Sanur ligt aan een baai die wordt beschermd door een rif; de kalme, ondiepe zee is veilig om te zwemmen. Surfers kunnen bij het rif hun hart ophalen aan de golven. Bij Tanjung Benoa kunt u jet- en waterskiën, windsurfen, wakeboarden en paragliden, of gebruikmaken van de flyfish – een soort drijvend luchtbed dat achter een speedboot hangt en door de lucht vliegt.

Een duikinstrucuur op Pulau Menjangan. De koraalriffen rond Pulau Menjangan in Noordwest-Bali zijn gezegend met een schitterende onderwaterfauna.

Het strand van Tanjung Benoa, het smalle schiereiland ten noorden van Nusa Dua, is het domein van tal van watersportbedrijfjes.

Vissen bij Nusa Lembongan. Speciale boten nemen bezoekers mee voor een dagje vissen in de wateren bij een van de eilanden voor de zuidoostkust van Bali. Er worden ook langere vistochten naar verder weg gelegen locaties aangeboden. Op de boot is visgerei voorhanden, een kok verzorgt de maaltijden en men kan aan boord overnachten.

Parasailen is een populaire activiteit op de stranden. Niet voor de angsthasen, want de 'vliegers' stijgen op van en landen weer op het strand, waarbij ze vastgebonden zijn aan een parachute en gekoppeld aan een speedboot die hen de lucht in trekt. De activiteit is geschikt voor leeftijden van 10 tot 65 jaar (maximaal gewicht 80 kg). Er kunnen zowel individuele als tandemvluchten worden geregeld. Kinderen moeten samen met een instructeur vliegen.

Sanur Beach is populair bij toeristen vanwege het goudgele zand en het gebrek aan golven. De stad is ontspannen en biedt een overvloed aan restaurants en accommodatiemogelijkheden.

Gidsen

Veel bezoekers zijn teleurgesteld na een bezoek aan de Pura Besakah omdat ze de hele dag last hebben gehad van sjacheraars en 'gidsen'. Aangezien het verboden is om externe gidsen in te huren, kunt u het beste een van de officiële gidsen inhuren bij de aankoop van uw ticket. Deze gids zal naast nuttige informatie vertellen, ook nepgidsen op afstand houden.

een aardbeving vrijwel met de grond gelijk gemaakt, maar bij de grote uitbarsting van de Gunung Agung in 1963 liep de herbouwd tempel op wonderbaarlijke wijze slechts minimale schade op – en dat terwijl de vulkaan zich op slechts 6 km afstand bevindt.

De Pura Penataran Agung

De belangrijkste tempel van het complex is de terrasvormige **Pura Penataran Agung**. Een lange trap voert naar een sobere granieten *candi bentar* (gespleten poort). Afgezien van de prachtige locatie – de Gunung Agung torent boven alles uit en u hebt een panoramisch uitzicht over Zuid-Bali – is de tempel niet echt bijzonder. De tempel is verboden voor niet-hindoes, ook al zijn ze correct gekleed. Tijdens een wandeling rond het complex kunt u wel af en toe over de muren of door de poorten kijken.

Op de voornaamste binnenplaats ziet u een *padmasana tiga* (driedelig lotus-heiligdom) van donker vulkanisch gesteente. De drie hoge tronen symboliseren de drie aspecten van de oppergod:

Siwa, Sadasiwa en Paramasiwa. Veel Balinezen beschouwen het heiligdom echter als eerbetoon aan de bekende hindoeïstische drie-eenheid Brahma, Wisnu (Vishnu) en Siwa (Shiva). De andere tempels van de Pura Besakah, die elk een symbolische betekenis hebben, zijn voor niet-hindoes oninteressant.

Het belangrijkste feest in het complex, het elfdaagse *Batara Turun Kabeh*, wordt bij volle maan in maart of april gevierd. Dan 'dalen de goden gezamenlijk af' en verzamelen zich hier duizenden gelovigen uit heel Bali.

Muncan

Rijd terug naar Menanga en ga 2 km na het dorp bij de T-splitsing in **Rendang** linksaf naar **Muncan** 7. De weg kronkelt 4 km lang door spectaculaire sawa's. Op oudejaarsavond van het maanjaar (in maart) vindt er een bijzondere ceremonie plaats in Muncan. Met een van speciale bomen gemaakte mannen- en vrouwenfiguur wordt een eeuwenoud vruchtbaarheidsritueel uitgevoerd, waarna de beeltenissen in de rivier worden gegooid. Door de sa-

Woman weaving songket, Sideman.

VERTOORNDE GODEN

In 1963 troffen gelovigen in de Pura Besakah voorbereidingen voor Eka Dasa Rudra (het grootste offerfeest van het eiland, dat slechts eens in de honderd jaar wordt gehouden), toen de Gunung Agung na 120 jaar stilte weer begon te rommelen. Men beschouwde dit aanvankelijk als een gunstig voorteken, maar toen in maart de ceremonie plaatsvond stegen er zwarte rookwolken uit de vulkaan op. Kort daarna volgde een zware uitbarsting. Ruim 1600 mensen vonden de dood en meer dan 100.000 raakten dakloos.

Volgens de meeste Balinezen was de eruptie een straf voor het op het verkeerde tijdstip uitvoeren van het ritueel. In 1979 werd het einde van de Balinese eeuw alsnog – en dit keer zonder problemen – gevierd.

Trektocht

De eenvoudigere route de Gunung Agung op begint bij de Pura Pasar Agung, een tempel die halverwege de vulkaan ligt. De top is echter alleen te bereiken via een bijzonder zware trektocht vanaf de Pura Besakih. Voor beide routes is een gids bestlist aan te bevelen.

wa's met dit rivierwater te irrigeren, verwacht men een rijke oogst.

De Pura Pasar Agung

Vanuit **Selat**, 4 km ten oosten van Muncan, kronkelt een verharde weg circa 12 km omhoog. Via **Sebudi** en gestolde lavarotsen komt u bij de **Pura Pasar Agung** ⑤ (overdag open, donatie). Dit is het beginpunt van een van de routes omhoog over de Gunung Agung. De tempel werd bij de uitbarsting van de vulkaan in 1963 verwoest, maar is omstreeks 2000 herbouwd en vergroot. Een lange trap loopt omhoog naar het heiligdom, dat op een spectaculaire plek vlak bij de top van de Gunung Agung staat en een prachtig uitzicht biedt over Oost-Bali. Binnen bevindt zich een driedelig lotus-heiligdom dat vergelijkbaar is met dat in de Pura Besakih.

Iseh en Sidemen

Rijd terug naar de doorgaande weg en ga 1,5 km westelijker bij de T-splitsing in **Duda** zuidwaarts. Deze weg loopt circa 12 km bergafwaarts langs de prachtige sawa's van **Iseh** (waar de Duitse

kunstenaar Walter Spies in 1937 een huis bouwde om te ontsnappen aan het commerciële Kuta) naar het dorp **Sidemen** ④. Reizigers die de oude, nog niet gecommercialiseerde charme van Ubud missen, hebben dit toevluchtoord ontdekt, ver weg van de drukte. Sidemen is nog steeds idyllisch en een uitstekende uitvalsbasis voor het verkennen van Oost-Bali. Langs een weg buiten het hoofdplaatsje zijn accommodaties te vinden – de meeste nieuw – variërend van eenvoudige homestays tot luxe verblijven, met andere logies verspreid over de omgeving. Als u u wat loom voelt – en terecht – is er genoeg te doen in het dorp, zoals kooklessen, zilversmeden, yoga- of meditatieklassen, of een wandeling door rijstvelden en bossen. Als handgeweven textiel uw interesse heeft, zijn dames die *songket* (traditioneel brokaat met gouden of zilveren draad) en *endek* (weft-ikat stof) weven, graag bereid om hun vaardigheden te demonstreren. Er zijn ook andere centra voor weven in nabijgelegen dorpen. Vraag gewoon waar u verblijft naar het rooster en aanbevelingen van gidsen.

Klungkung (Semarapura)

Volg circa 11 km heuvelafwaarts van Sidemen de weg naar **Semarapura**, waar kleurrijke parasols de straten omzomen. Deze en andere tempel- en ceremoniële accessoires worden hier gemaakt. Ongeveer 1 km verderop steekt u de rivier de Unda over en komt u in **Klungkung** ⑥, dat ook wel Semarapura wordt genoemd.

Eind 17e eeuw verloor het koninkrijk Gelgel (zie blz. 157) een aantal veldslagen en lieten bondgenoten de koning in de steek. Een van de ministers kroonde zichzelf tot koning, waarna een lange strijd om de troon uitbrak. In 1710 werd een nieuw paleis in Klungkung gebouwd, omdat op het oude een vloek zou rusten. Als zetel van de Dewa Agung, de belangrijkste Balinese koning, neemt Klungkung een bijzondere plaats in de

geschiedenis en cultuur van Bali in; veel koningen en edelen ontwikkelden er muziek-, toneel- en kunststijlen die ook nu nog floreren op Bali.

Ten oosten van het grote kruispunt in Semarapura vindt u de winkelwijk. U kunt een bezoek brengen aan de antiekwinkels aan de hoofdstraat en de **Pasar Klungkung** (dagelijks open 6.00-18.00 uur), waar lokaal vervaardigde artikelen te koop zijn. Het centrum wordt gedomineerd door het **Puputan Klungkung-monument**. De sombere toren van zwarte steen herinnert aan het bloedbad dat de Nederlanders in 1908 onder de koninklijke familie aarichtten.

Het Klungkung Paleiscomplex

De restanten van het oude paleis bevinden zich op het terrein van het **Pura Agung Semarapura** (Koninklijk Paleis Semarapura) (dagelijks open 9.00-17.00 uur), aan de overkant van de straat. In het **Bale Kerta Gosa** ('Paviljoen van vrede en voorspoed') ziet u prachtige schilderijen en architectuur in de traditionele Kamasan stijl.

Vanwege de plafondschilderingen wordt het paviljoen vaak 'Paleis van Justitie' genoemd. Diverse stoelen in het paviljoen hebben met dierenkoppen versierde armleuningen, wat erop wijst dat de koning (leeuw), zijn priesters (stieren) en adviseurs (slangen) hier bijeenkwamen om koninkrijkszaken te bespreken.

De plafondschilderingen zijn vervaardigd in de wajangstijl van Kamasan, het dorpje waar kunstenaars nog altijd dit soort werk maken (zie blz. 156). Van beneden naar boven en met de wijsers van de klok mee vertelt een serie schilderijen het verhaal van Bima Swarga ('Hemelse Bima') uit het *Mahabharata*-epos. De held Bima vecht in de onderwereld met duivels en de god van de hel, en later met de hemelse goden, om de zielen van zijn ouders toegang tot het paradijs te verschaffen. Andere schilderijen verbeelden

dierenfabels uit de *Tantri* (het verhaal van de mythologische vogel Garuda), de gevolgen van aardbevingen en de afschuwelijke straffen die zondaars in de hel te wachten staan.

Het aangrenzende **Bale Kambang** ('Drijvend Paviljoen'), midden in een vijver, werd door de koninklijke familie gebruikt om te rusten en te worden vermaakt. De plafondschilderingen tonen Balinese astrologische tekens, de boeddhistische verhalen van Men Bra-yut en haar 18 kinderen, en de bodhisattva Sutasoma die met duivels vecht.

Het Semarajaya Museum

Links van het paleiscomplex staat de rode bakstenen poort van het **voormalige paleis**, dat nu de status van heiligdom heeft. Volgens de overlevering sloten de paleisdeuren zichzelf nadat de koninklijke familie vermoord was en heeft niemand ze sindsdien weer durven openen. Let op de Chinese, Portugese en Nederlandse figuren die aan weerszijden van de poort omhoogklimmen.

Achter het paleis staat het **Semarajaya-museum** waar voorwerpen uit Klung-

Aan de voet van het Puputan Klungkung-monument staan enkele beelden van de koninklijke familie van Klungkung, die in 1908 door de Nederlanders werd vermoord.

Het 'drijvende paviljoen' Bale Kambang.

Een lange trap voert naar de gespleten poort van de Pura Besakih.

Aardewerk

Families in Kamasan maken ook prachtige kommen en aardewerk, bewerkt met ingewikkelde ontwerpen voor offerandes. Zilvermeden en schilders wonen van elkaar gescheiden in aparte delen van het dorp.

kung en tal van oude foto's van het hof te zien zijn, en er worden schilderijen en beelden tentoongesteld van de Italiaanse kunstenaar Emilio Ambron (1905-1996), die in de jaren dertig op Bali woonde.

Tihingan

Circa 2,5 km ten westen van Klungkung ligt het dorpje **Tihingan** ('Bamboe'), waar gamelaninstrumenten worden gemaakt. De families in dit dorp houden de ovens brandend om brons te smelten voor de toetsen en ketels van de instrumenten. Het meeste werk in de ateliers achter de huizen wordt in de koelere ochtenduren verricht: laat u de weg wijzen door het ritmische gehamer. Het smeden gebeurt niet elke dag, dus het is een kwestie van toevallig op het juiste moment daar zijn. Ook worden in dit dorp houten instrumentenkoffers voor gamelantoetsen gegraveerd en verguld.

Het Nyoman Gunarsa Museum

Rijd vanaf het kruispunt in Tihingan circa 2,5 km bergafwaarts naar het **Seni Lukis Klasik Museum** (Nyoman Gunar-

sa Museum; tel. 0366-22256; dagelijks open 9.00-16.00 uur). In dit vier verdiepingen tellende gebouw zijn traditionele Balinese schilderijen, maskers, beelden en antiek te zien, evenals werken van wijlen de uit Semarapura afkomstige I Nyoman Gunarsa (de grondlegger van het museum) en andere Balinese kunstenaars.

Kamasan

In **Kamasan**, iets ten zuiden van Semarapura, kunt u in de hoofdstraat kunstenaars in hun ateliers aan het werk zien. Ze gebruiken natuurlijke kleurstoffen voor hun schilderijen van taferelen uit legenden, Indiase heldendichten, Javaans-Balinese liefdesverhalen en astrologische en agrarische kaarten in de wayang (poppenfiguur) stijl, die vertegenwoordigd is in Klungkung's paleisgebouwen. Schilderijen in Kamasan-stijl worden weliswaar in heel Bali verkocht, maar zijn hier van betere kwaliteit én goedkoper dan elders. Een van de toonaangevende beoefenaars van deze kunstvorm, I Nyoman Mandra, woonde in Kamasan.

Neem ook de tijd om de school te bezoeken die hij cureerde om excellente voorbeelden van de Kamasan-schilderstijl te zien. De school verzorgt ook cursussen schilderen, dansen en gamelan.

Gelgel

Ten zuiden van Kamasan ligt **Gelgel** 6, ooit de hoofdstad van de Klungkung-dynastie. In de 16e eeuw, de 'Gouden Eeuw' voor kunst, cultuur en religie, oefenden de Balinese vorsten hier grote macht uit. Tegenwoordig herinnert nog maar weinig aan deze glorieusheid. De stad doet islamitisch aan en wordt gedomineerd door een grote moskee. In veel huizen in Gelgel maakt men prachtige handgeweven *songket* (goud- of zilverbrokaat) en *endek* (ikat).

De grote **Pura Dasar** (overdag open, donatie) is een belangrijke tempel voor leden van de *pasek*-kaste (de burgerij). In de tempel vindt u oude stenen zetels en rijken prachtige *meru* (pagodes) die in de lokale stijl gebouwd zijn. Bij volle maan in oktober nemen tientallen stedelingen hier deel aan een bijzonder kleurrijke tempelceremonie.

Kusamba

Rijd vanuit Semarapura naar de kust bij **Kusamba** 7, waar talloze vrolijk gekleurde *jukung* (vlerkprauwen) op het zwarte strand liggen. Naast de visserij is ook de productie van zout een belangrijke activiteit in dit gebied, wat blijkt uit de rieten hutjes en houten troggen op bepaalde stukken strand bij Kusamba en langs delen van de noordoostkust rond Amed en Tianyar.

De zoutproductie is een tijdrovend proces. Eerst wordt zeewater over zanderige stukjes land gegooid, wat vele malen wordt herhaald. Het met zout verzadigde zand wordt vervolgens in rieten hutjes in kegelvormige houten vaten gedaan, waarna er opnieuw zeewater overheen wordt gegooid. Het geconcentreerde zoute water wordt opgevangen in potten en vervolgens

buiten in lange houten troggen geschonken, waar het gedeeltelijk verdampft. Ten slotte worden de natte kristallen in bamboemanden geschept om ze te laten drogen.

Nusa Penida

Voor de kust van Kusamba liggen drie dunbevolkte eilanden – Nusa Penida, Nusa Lembongan en Nusa Ceningan – die vanaf het vasteland per boot (vanuit Kusamba en Padang Bai of Sanur en de haven van Benoa vanuit het zuiden) te bereiken zijn. Met zijn 240 km² is **Nusa Penida** 8 het grootst. Op dit eiland wonen ongeveer 48.000 mensen, die veelal van de visserij en de zeewierteeft leven.

Het droge en woeste Nusa Penida was oorspronkelijk een strafkolonie van het koninkrijk Klungkung. Veel van de bewoners worden beschouwd als experts in de zwarte magie, omdat hier de meester van de bovennatuurlijke krachten, Ratu Gede Mas Mecaling, huist. Doordat Nusa Penida nog weinig ontwikkeld is, trekken de diverse landschappen avontuurlijke zielen aan die bereid zijn in een rustiger tempo over

Feit

Met de medewerking en bescherming van lokale dorpen is de Friends of the National Parks Foundation (www.fnfp.org) met succes bezig met het kweken en vrijlaten van de bijna uitgestorven Balispreeuwen op Nusa Penida (*Leucopsar rothschildi*). Het Bali Bird Sanctuary, opgericht in 2004, redt, rehabiliteert en laat ook andere bedreigde vogelsoorten vrij.

Een schildering in Kamasan-stijl.

Het winnen van zee-zout nabij Kusamba.

